

הרב פרופ' נריה גוטל

לדמות המרצה במכללת 'אורות ישראל'*

כל מרצה, בכל מוסד להשכלה גבוהה, נדרש, בראש וראשונה, להוביל את תלמידיו לידע, לתובנות, להשכלה ולרכישת כלי ניתוח ומחקר, שהם מסד בסיסי, ממש נשמת אפה של כל השכלה גבוהה, הן תורנית והן אקדמית. ביחס לידע התורני, הרי כבר אמרו חכמים שמבחן הלומד הוא בכך שאם ישאלנו אדם ישיבנו מיד ובלא גמגום (קדושין ל ע"א), ואם חלילה שכן ולו גם "דבר אחד ממשנתו, מעלה עליו הכתוב כאילו מתחייב בנפשו" (אבות ג, ח) והוא אף עובר בלאו (מנחות צט ע"ב). היחס לידע הכללי אמנם אינו חמור כדי כך, ולא בעבירה דתית עסקינן, ועדיין ידיעת גופי התובנות הן רף בסיסי, ראשוני, עליהן שום מוסד להשכלה גבוהה אינו יכול להתפשר. כאשר מדובר במוסד שיעודו הכשרה להוראה, הרי נוסף לידע, קיימת גם דרישה לרכישת מיומנות הוראה, כיצד יועבר ידע לזולת. דרישות אלה, שאינן מבוטלות כלל ועיקר והן מחוייבות, אין להם – לכאורה – דבר משמעותי עם אישיותו של המרצה, כל עוד הוא מצוי כדבעי "בחומר".

אין זה מפתיע אפוא שהיסטוריית עולם החינוך רווייה אמירות ציניות, מושחזות וחדות, ביחס להוראה וביחס למורה: לפני כ-2000 שנה טען בביקורתיות חדה הפילוסוף הרומאי סנקה [לוקיוס אנאוס סנקה: רומא, 3 לפנה"ס – 65 לספירה]: "מלמדים אנו את שיעורינו לא למען החיים אלא למען חדר ההרצאות"; לפני כארבע מאות שנה החרה-החזיק אחריו באמירה נוקבת הבישוף ואיש החינוך יוהן עמוס קומניוס¹ (גרמניה, 1592-1670), כאשר התריס: "אמנות ההוראה אינה דורשת דבר פרט להסדרם הנכון של הזמן, של העניינים ושל השיטה"; לפני כמאה שנה התבטא אוסקר וויילד (וילס, 1854-1900) בעוקצנות מושחזת: "כל שאינו מוכשר ללמוד, ניפנה ללמד את זולתו"; אחריהם הוסיף הנרי ס' קנדי כי "שחצנות, קפדנות ודוגמטיות הם המחלות המקצועיות של אלה המבליים את חייהם בהכוונת האינטלקט של הצעירים"; ואחרון לעניין זה, הפסיכולוג הנודע א"ס ניל [מייסד ה'סאמר היל' – ביה"ס הדמוקרטי]: "נדמה לי כי רוב המורים שונאים את ההוראה, שונאים את הילדים, שונאים את עצמם. בתי הספר מלאים מורות ומורים צרי מוחין, מחשיבי עצמם, שכל מרחב האופק שלהם מגיע מספרי הלימוד עד הלוח"; וכנהנה עוד ועוד. מיותר לומר שאמירות אלה, ושכמותן, אינן משקפות בהכרח את התפיסה האוניברסלית בסוגייה, אך יש בכוחן לשמש אמצעי, בבואה להשתקפות ניגודית ביחס לאמירה הערכית אותה נבקש לבחון להלן, בשאלת מקומו של מחנך בישראל. במסגרת זו נסתפק בשלוש נקודות: היחס לתלמיד; אישיות המורה; התאמת "החומר", וזאת מתוך מגמת בירור ה"עוד" המצופה ממרצה במכללת 'אורות ישראל' מעבר לנוהג הרווח.

א. "כבוד תלמידך"

הוראתו של רבי אלעזר בן שמוע באבות (ד, יב): "יהי כבוד תלמידך חביב עליך כשלך", לא נותרה כהמלצה גרידא אלא תורגמה על ידי הרמב"ם (הלכות תלמוד תורה ה, יב)² הלכה למעשה, כחובה:

* שיעור במסגרת יום היערכות למרצי המכללה, לקראת שנה"ל תשס"ו.

¹ מחבר 'העולם הנראה', הנחשב לספר הראשון שהופיע בדפוס ונועד לילדים.

² ראה גם פסיקתו החתוכה של שולחן ערוך יורה דעה רמב, לג: "יהי כבוד תלמידך חביב עליך כשלך".

"כשם שהתלמידים חייבין בכבוד הרב כך הרב צריך לכבד את תלמידיו ולקרבו. כך אמרו חכמים
יהי כבוד תלמידך חביב עליך כשלך, וצריך אדם להיזהר בתלמידיו ולאזהבם שהם הבנים³
המהנים לעולם הזה⁴ ולעולם הבא". ביטוי נאה, גם אם קיצוני-משהו למתן הרב כבוד לתלמיד,
ניתן בתיאור המדרש את ימיו האחרונים של משה רבנו :

מה עשה משה? מאחד בשבט עד ששה באדר היה הולך שחרית וערבית ומשמש
ליהושע כתלמיד לרב, ואותם ל"ו יום עלו למשה יום לשנה. כיצד היה משה משמש
את יהושע? בכל יום היה משה עומד מחצות לילה והולך לפתחו של יהושע ונטל
המפתח ופותח את הדלת ונכנס ונוטל חלוק ומנערה ומניחה אצל מראשותיו, ונוטל
מנעליו ומתקן ומניחן בצדי המטה, ונוטל טליתו וכסותו וסודרו וכובע של זהב
ועטרת מרגליות ומבחינן ומצרפן ומזקקן ומסדרן לפניו על סילון של זהב. שוב היה
מביא קיתון של מים וקערה של זהב ומניחן על הסילון, ועדין יהושע לא היה נעור
משנתו, ואח"כ היה מצוה משה לנער ולכבד בית אהלו של יהושע כעין אהלו של
משה, ומכניס כסא הזהב, ופורש סדין של בוץ וסדין של מילת, ומסדר כלים יקרים
ונאים שלו כמנהג המלכים. ואחר כך היה יוצא כרוז : משה עומד באהלו של יהושע
ואומר כל המבקש להקביל פניו של יהושע יבא ויקביל, שנפל דבר ביהושע מאת ה'
להיות פרנס על ישראל. באותה שעה כל יחיד ויחיד שבישראל שהיה שומע הכרוז
היה מפחד ומזעזע ואומר אני חושש בראשי כדי שלא ילך, ובוכה אוי לך ארץ
שמלכך נער! ובת קול אומרת כי נער ישראל ואוהבהו, גם הארץ פתחה פיה ואמרה
נער הייתי גם זקנתי, ומתקבצים זקני ישראל וכל שרי הגדודים וראשי השבטים
ושרי האלפים והמאות והעשרות. כשבאו אצל משה היה מושיב כל אחד ואחד לפי
גדולתו, וכיון שרואה משה שיהושע נעור משנתו היה נכנס ונוטל חלוקו ונותנה לו
בידו, כיון שהיה יהושע מכיר בו היה מתבייש ונוטל חלוקו ומכסה גופו ולובש
בזעזעות נפשו ונופל על רגליו של משה ואומר לו אל תהרגני רבי בחצי ימי מפני
השררה שבאה עלי מאת הקב"ה, אמר לו משה בני אל תתיירא אין לך עון בזה,
במדה שמדדת לי אמדד לך ששמשתיני בסבר פנים יפות כך שמשתיך תלמידך,
ואהבת לרעך כמוך, לא כך שניתי לך יהי כבוד תלמידך חביב עליך כשלך...

אוצר המדרשים (אייזנשטיין) עמ' שנו ד"ה אמר ר' חלבו

3 סנהדרין ט ע"ב : "אמר רבי שמואל בר נחמני אמר רבי יונתן כל המלמד את בן חבירו תורה מעלה עליו
הכתוב כאילו ילדו שנאמר ואלה תולדות אהרן ומשה, וכתוב ואלה שמות בני אהרן, לומר לך אהרן ילד
ומשה לימד לפיכך נקראו על שמו". וראה מהר"ל, חידושי אגדות, בבא מציעא פה ע"א : "... המלמד תורה
לאחרים מתדמה ומתייחס אל השי"ת שהוא משפיע תורה לאחרים, ולא כן המלמד לבנו אשר הוא כגופו
אינו כך, רק כאילו למד עצמו, ולא שהוא משפיע לאחרים, ולפיכך מי שלמד תורה לבן חבירו יש לו דמיון
אל מה שעשה הקב"ה לישראל והוא יושב בישיבה של מעלה". וראה להלן מהראי"ה קוק, ר"י הוטנר ורי"ד
סלובייצ'יק.

4 לשאלה : כיצד הם מהנים לו בעולם הזה? משיב הטור (יורה דעה סימן רמב) : "... התלמידים מוסיפין
חכמות הרב ומרחיבין את ליבו. אמרו חכמים, הרבה למדתי מרבתי ומחבירי יותר מרבתי ומתלמידי יותר
מכולם, שכשם שעץ קטן מדליק הגדול כך תלמיד קטן מחדד הרב בשאלותיו עד שיוצא ממנו חכמה
מפוארה".

לולא היה המדרש חותם בציטוט מפרקי אבות, וודאי היינו טוענים שאין הנדון שם נוגע לנדון דידן. שם, אצל משה ויהושע, ללא ספק נילוותה להנהגה זו מטרה אחרת: הוקרתו של יהושע, על ידי משה, כחלק מהעברת שלטון מסודרת, וכדי לבצר כדבעי את מעמדו של יהושע. וכל זה – היינו אומרים – מקרה חריג וייחודי, ממנו אין ללמוד. בא המשפט האחרון, השאוב מפרקי אבות – היינו הנהגה כללית, ומלמדנו שזהו הקו המנחה את הרב על הדרך שראוי לו לנקוט עם תלמידו. אולי לא באותו היקף, אולי לא באותה ענווה "מופרזת", אך בהחלט כן מצביע על כיוון, מדיניות, עיקרון.

הנהגות כבוד של רבנים לתלמידים יושמו הלכה למעשה לא פעם, והדבר מתועד יפה בספרות השו"ת. למשל, בשו"ת בנימין זאב (סימן רלט) כותב כי "מהר"ם [מרוטנבורג] עשה הידור לתלמידיו, אפילו לאותם שאינם חשובים כולי האי". הנהגה כזו, לא זו בלבד שאינה מחוייבת הלכתית, היה מקום – אולי – אפילו לבקרה: וכי ראוי הוא שרב "יהדר" תלמידו, ועוד אלה "שאינם חשובים כולי האי"? ובכן, מלמדנו מהר"ם, שבהחלט כן, זהו יחס נאות של רב לתלמידו: "הידור".

ועוד דוגמה משו"ת דרכי נועם (חו"מ סימן ל), המגיב על תרעומת שהופנתה כלפיו מצד אחד מראשי הישיבות. הרקע למעשה הוא – ככל הנראה – בתלמידי ישיבה מסוימת שהגיעו אליו רעבים גם צמאים ובלא קורת גג, בעוד שלרבניהם היה גם אוכל, גם משקה וגם בית. משתמה על הנהגת הישיבה, התרעמו עליו רבניה, ועתה הוא משיבם דברים כדרבנות: "ומה שחרה לו על שהוכחנו מעניין הספקת התלמידים, יפה עשינו דבמקום חילול השם אין חולקים כבוד לרב, שענינו הרואות תלמידים בחורים הגונים נעים ונדים ממקום למקום ואין מאסף אותם הביתה במקומם מהם באו אצלנו עטופים ברעב בראש כל חוצות, ולמה זה דורשים על עצמן יותר מתלמידיהם ורז"ל אמרו יהי כבוד תלמידך חביב עליך כשלך כ"ש בחיי נפש דראוי לפקח עליהם יותר מגופם". לא עולה על דעתו מצב בו לרב יש אוכל ולא לתלמיד; לרב יש מיטה ולא לתלמיד וכיו"ב, וכל זאת על סמך הוראה חז"לית שאינה המלצה אלא חובה: "יהי כבוד תלמידך חביב עליך כשלך".

ב. והיו עיניך רואות"

בשורשה של חובת כיבוד התלמיד עומדת תשתית יסודית ועמוקה: דרישה לאיכותו האישית של המורה, דרישה שאינה מסתפקת בהשכלתו אלא תובעת במפגיע את "אישיותו"⁵. לא מעט מן הפוסקים, בעיקר אלה של המאה האחרונה, ראו לנכון להדגיש עניין זה, בבטאם אמירה חדה הגורסת כי חיקוי תלמיד את מורהו, הוא הוא הלימוד הראשון והראשי.⁶ החזון איש לדוגמה, כתב:

מן המפסידים היותר עיקריים, היות מלמד לרבים בלתי שלם במידותיו... אין דבריו נכנסין אל לב החניך, ולא עוד אלא שלומד ממעשיו יותר משיעוריו... התייחסות הרב לתלמידו דורשת תכונות תרומיות ומצוי המידות... גדול שימושה

⁵ דיון רחב בסוגייה זו, על מורכבותה, והצגת פסיפס אישים ושיטות בעניינה, ראה מאמרי 'בין קבלת אמת "ממי שאמרה" לבין קבלתה מ"מלאך ה' צבאות", עיונים בחינוך היהודי, ט (תשס"ד), עמ' קכט-קנז.

⁶ ראה גם ספר חסידים, סימן שד: "... הילדים ליבם כלב הגדולים בחלום, סבורים שהכל אמת, כך הילדים סבורים שכל דבריק אמת קודם שירגילוהו חברים רעים לדברים רעים".

יותר מלימודה, והתלמיד מחקה תמיד את רבותיו... המחנך - יפּרה וירבה
תולדותיו כדמותו וכצלמו...

חזון איש – אמונה ובטחון, פרק ד, סעיף טז

דברים דומים נטענו על-ידי הרב מ' פיינשטיין, גם כלפי מורים וגם כלפי מנהלים:
... צריך לראות מורים יראי השם יתברך ואוהבי תורה ומדקדקים במצות, וכן
צריכים להיות המנהלים שהם הפרינציפאלס, שבכל ענייני לימוד יכול כל מי שיודע
לימוד ההוא ללמד לאחרים אף אם הוא אינו עושה כמו שמלמד, כגון רופא שאומר
לאחרים שזה אסור לאכול וכדומה יודעים שהוא דבר המזיק אף כשהרופא עצמו
יעבור על זה ולא ישגיחו עליו וכדומה בכל חכמה, אבל בלימוד תורה ולימוד מוסר
ויראת ד' וקיום המצוות אי אפשר למי שאינו בן תורה ואינו ירא שמים ללמד זה
לאחרים שלא יתקבלו דבריו כלום,⁷ וכדדרשו חז"ל מקרא דהתקוששו וקושו קשוט
עצמך ואח"כ קשוט אחרים.

שו"ת אגרות משה, יורה דעה ג', סימן עא

הרב י"ד סולובייצ'יק הילך גם הוא בנתיב דומה, תוך שהוא מטעין את הדרישה, את ההליך ואת
התוצר, ברובד מטאפיסי:

הרב ששמע מתמלא תוכן גילויי חי. מרשם הוא את התלמיד לא רק בסיפור החזון,
מבחינת פעולה אינטלקטואלית, אלא גם בהתלכדות רוחנית של התלמיד עם הרב
והאצלת ההוד האישי של הרב על התלמיד... אי אפשר לרב ללמד תורה לאחרים
מבלי ששיק אישיות באישיות. לימוד תורה על ידי רב לתלמיד היא פעולה
מיטפיסית פלאית של התגלות אישיות משפיעה לאישיות מושפעת. ההתגלות היא
גם התדבקות של הרב והתלמיד. התלמיד שמבין את המושכל מתדבק במשכיל.
אם הוא תופס את סברת הרב, הרי הוא מתחבר עם הרב מבחינת אחדות המשכיל
והמושכל. ביסוד זה כמוס סוד תורה שבעל פה... כשמוסרים אותה, נמסרת גם
העצמות האישית... התלמידים נקראו בנים, כי הלא מהות אישיותם הרוחנית
נאצלה ונולדה מחיק הרב.

איש ההלכה – גלוי ונסתר, עמ' 228-229⁸

⁷ ראה אלשיך, דברים ו, ו: "והיו הדברים - כדי שהדברים יכנסו ללב הבנים עליך לקבלם קודם על לבך
אתה בשני יצריך"; ושוב שם ט, ד: "והודעתם לבניך - אם משוקעים בלבך יכנסו גם ללב בניך כשתלמדם".
⁸ השלמה לתפיסה זו, ראה גם מה שכתב רי"ד סולובייצ'יק במאמרו 'המלכות בישראל', האדם ועולמו, עמ'
189: "עבודת החינוך אינה מיכנית כי אם מטפיסית-רוחנית. אין במעשה החינוך הנכון משום ניסיון או
מאמץ לדחוס ולדחוף אל תודעת התלמיד מידע רב עד כמה שאפשר, כי אם רצון להשלים את אישיותו של
התלמיד, לשתפו באוצרו הרוחני של מורהו. המחנך טורח שיימשך תהליך ההזרמה ההדדית והבלתי
פוסקת של מחשבות והגיונות, ושהתלמיד ישתתף בעצם המעשה של הרחבת דעת. הרב והתלמיד שותפים
הם ביצירה, עם שקיימים הבדלים במעמדם ובתפקודם. לא בכדי נשתרש הביטוי 'מאן מלכי? - רבני' (על-פי
גיטין סב ע"א). מוריני וחכמינו היו בעלי סמכות מלכותית לא מפני שעשירים היו או שהצליחו לשלוט
בחברה, כי אם מפני שהיתה להם סמכות רוחנית גדולה הדומה למלכות".

ביטויים קיצוניים אלה מבטאים כמובן רף גבוה ביותר של דרישה מהמורה, ובמקביל – בשאיפה – דרישה גם מן התלמיד. דוגמה נאה, ועכשווית, של זיקה 'איכותית' של מורה לתלמיד, נבעה מקולמוסו של מר משה אורן, בהתייחסו ל"מורה" נחמה ליבוביץ':⁹

בהרבה הזדמנויות שאלו תלמידים את נחמה אם מותר להם להקליט את השיעור שלה עבור מישהו אחר; נחמה היתה עונה בהחלטיות: לא. כדי ללמוד תורה צריך שייווצר קשר בין המורה לתלמיד ובין התלמיד למורה. עלינו לחיות את הלימוד. לשמוע שיעור מוקלט – זה כמו לשמוע הרצאה. זה לא נקרא לימוד תורה. גם בכיתה של עשרות תלמידים נחמה היתה מלמדת כל תלמיד ותלמיד ואת כולם יחד, וכל אחד חש שנחמה מלמדת אותו "כאילו שיעור פרטי". איכפת היה לה שכל תלמיד ילמד, יבין, ישאל, יענה, בלי ליאות...

לעניין זה האחרון – תחושת "שיעור פרטי" לכל תלמיד, גם כאשר השיעור ניתן ברוב-עם, נתן דעתו ההגותית הרב יצחק הוטנר.¹⁰ גישתו הובעה במכתב ש"נאלץ" לשלוח להתכנסות ציבור תלמידים גדול, ובו הוא מבאר מה החשיבות המהותית שבדיבור אל "הפרט" שבתוך "הכלל". לדידו זה אחד מן היסודות היותר חשובים שבתשתית מיבנה הישיבות המוכרות לנו כיום, אלה שנוצרו מכוחה של 'אם הישיבות' - וולוז'ין של ר' חיים.

... עליכם לדעת כי העובדה שאני מדבר אליכם בציבור, איננה נובעת מרצוני, אלא שהיא באה מחמת הכרח. עצם רצוני הוא לדבר עם כל אחד ואחד מכם ביחידות. ורק מפני שזה מן הנמנע, הנני מוכרח לוותר על רצוני ולדבר אליכם בחבורה. אבל רוצה הנני להסביר לכם את מקור רצוני לדבר אליכם ביחידות. בוודאי יודעים אתם על אודות ר' חיים מוולאז'ין. בשעה שהוא יסד את ישיבת וולאז'ין, הכניס שינוי ביטוי ביחס לחיי הישיבה. הוא היה מרחק את הביטוי "תלמידי-הישיבה" ובמקומו היה משתמש בביטוי "בני-הישיבה". מה לחצו לשנות את הביטוי המורגל, ולהחליפו בביטוי מחודש?

הרבה פעמים נזכר בגמרא על תנאים שפגשו נער צעיר, ואחרי שיחה קצרה עם הנער הצעיר, הכריזו "מובטחני שזה יהיה מורה הוראה בישראל!". לפני זמן קצר נזדמן לי מאורע כזה. והנני מוצא לנכון לחזור בפניכם על אימרה אחת ששמעתי מ"מתיבתא אינגעל". שאלתי אותו: הנה יש לך רבי, שאתה לומד אצלו גמרא, ולהבדיל בין קודש לחול, יש לך מורה שאתה לומד אצלו Secular Subjects. האם היחס שלך שווה הוא לשניהם או שמרגיש אתה הבדל ביחסך להם? ואם הנך מרגיש שינוי, בבקשה להגדיר אותו לי. הוא חשב איזה רגעים, ולבסוף השמיע הסברה מזהירה: היחס שלי אל המורה של לימודי-חול הוא דומה למי שמקבל מזון מידו של מבשל המזון; ולעומת זה, יחסי אל ה"רבי" דומה למי שמקבל מזון ממינקת שלו. המינקת מזינה את היונק בתמצית חייה, ואילו המבשל נותן דבר הבא לגמרי מן החוץ, ואין כאן אלא מין עזרה מכנית להכשיר את המזון. אחרי ששמעתי משפט זה מה"מתיבתא אינגעל", הכרזתי עליו: מובטחני שיהיה מורה הוראה בישראל. זה היה הלחץ שגרם לר' חיים להחליף את הביטוי "תלמידי-

⁹ משה אורן, 'נחמה ליבוביץ' ז"ל כמורה ומחנכת', המעין מה, ד (תמוז תשס"ה), עמ' 79.

¹⁰ הרב יצחק הוטנר, אגרות וכתבים, חמ"ד תשנ"א, עמ' קלד-קלה.

הישיבה" בביטוי "בני הישיבה". כלומר, אין הישיבה מקום הכנת מזונות, אלא מקום יניקת מזונות. כנראה, שלפי המצב ראה צורך בהדגשה זו. והלא יודעים אתם כי יתכן לבשל לציבור בבת אחת, אבל אי אפשר להניק לציבור בבת אחת. הנקה – זה עניין של יחידות. ואדיר חפצי לא לדבר אליכם, ולא ללמד אתכם, אלא להניק לכם. ומכאן שאיפתי להימצא עם כל אחד ואחד מכם ביחידות, אבל אין למדין אפשר משאי-אפשר. מוכרח אני לדבר אליכם בחבורה. אבל אתם מצדכם צריכים להרגיש כאילו הייתי מדבר אליכם, עם כל אחד ואחד מכם לחוד.

ספק אם עיקר ההבחנה המהותית היא בין "מורה של לימודי חול" ובין "מורה של לימודי קודש";¹¹ ברור שעיקר ההבחנה היא בין מורה ל"מורה", או – לשון אחר – בין מי שעיקר עניינו "ידע" למי שעיקר עניינו "חינוך". אגב כך נמצאנו גם למדים עומק מהותי שבמושג "בן" תורה או – לענייננו – "בת" מכללה.

ג. "על פי דרכו"

ובכן, נמצאנו אומרים כי לא די בידע, צריך גם "אישיות". אך גם בכך לא די. יחסו הנכון והראוי של מורה לתלמיד, מחייב גם את הגשת הידע בדרך הנכונה, בזמן המתאים, לאדם המסוגל. מבחינה זו, המחנך נדרש לסינון מבוקר של התובנות אותן הוא רוצה ללמד. עליו להכיר כדבעי את יכולותיהם-מיגבלותיהם של תלמידיו, את "גובה עיניהם", את הנושאים המדברים אל ליבם ואת התחומים המעסיקים אותם, על מנת שיתאים להם את הנדרש להם. דבר זה ייעשה לעיתים במתודיקה ודידקטיקה של סגנון ושל הדגמה וכיו"ב, ולעיתים אפילו בדילול וויתור. גם להיבט זה ישנם מקורות רבים ומגוונים, נסתפק בשלושה שמקורם במשנת מרן הראי"ה זצ"ל. במסגרת 'הסכמה' שנתן הרב קוק שנתיים לפני מותו (ב' באלול תרצ"ג) לספר 'אהל שם לתלמידים', הוא ביטא בבהירות דרישה הכרחית זו:¹²

"חנוך לנער על פי דרכו" - כאן בפרשה קטנה זו כל סוד החינוך הוא מונח. הננו למדים שגם לנער בהגיעו לגיל החינוך כבר יש לו דרך מיוחד, דרך שלו. ואם יש לו את דרכו המיוחד לו, אין ספק שאנחנו הגדולים אשר כבר התרחקנו מאותה הדרך של הנער, הימים ושטף החיים נשא אותנו הלאה, הננו חייבים, בבואנו לחנך את הנער שלנו לשוב ולהסתכל בנשמת הנוער, להבין את דרכו כדי שנוכל לחנכו, על פי דרכו, ואז, ורק אז, בטוחים נהיי' שהתוצאה של חינוך כזה תהיי' אותה השאיפה אשר אנחנו עורגים, כי "גם כי יזקין לא יסור ממנה".

ממשיך ומבהיר הרב קוק שאחד המבדילים הבולטים בין "הגדול" ובין "הנער", הוא התמימות. ואם כבר בעבר פער זה היה קיים, וחייב תשומת לב של המלמד, הרי בעת הזאת הפער גדל שבעתיים: "הנוער שהתמימות הנפשית היא בו קבועה, צריך הוא תמיכה בחינוכו, על פי דרכו, על פי דרך התום והטוהר, גם בדורות שהסביבה כולה הגדולה, היתה גם היא רווי' למדי בלשד החיים של התום והעדינות המסורתית. ויותר מזה אנו חייבים להחזיק את מצב החינוך על פי דרך הנוער,

¹¹ לשאלת ההגדרות המושגיות והיחסים ההדדיים שבין "לימודי חול" ובין "לימודי קודש", לא נוכל לתת דעתנו במסגרת מצומצמת זו; וראה מאמרי: 'המבדיל בין קודש לחול'?, 'שבקובץ זה, עמ'.....

¹² הראי"ה קוק, הסכמות הראיה, י"מ ישמח ובי"ז כהנא (עורכים), ירושלים תשמ"ת, 'הסכמה' פח, עמ'

בדורנו, דור שהחיים רועשים בו, שהתנועות הציבוריות הן תוססות וכל הזיו של תומת הנשמה, צריך להיות הולך ונשאב בימי הבגרות והגלות מימי הנוער, מאותו הזמן המבורך של הבל שאין חטא שעליו העולם עומד...". נדרש אם-כן "הגדול" לדבר עם "הנער" בשפתו.

במקרה זה, עולה הוא "הנער" בטהרת תמימותו על "הגדול",¹³ שכן הוא הנמצא במצב היותר חיובי, ועל המורה לעלות אליו. ואולם, לעיתים היוצרות מתהפכים, והמורה נדרש דווקא לרדת אל התלמיד. לכך טוען הרב קוק בעין איה (ברכות א', פרק ד' אות כט, עמ' 116):

יהר"מ ד"א וא"א [=יהי רצון מלפניך ד' א-לוקינו וא-לוקי אבותינו] שלא יארע דבר תקלה על ידי – היינו בדיעות. שלפעמים יאמרו דיעות אמיתיות לפני קטני דעת, והם מחוסר הכנתם לקבלם יוצאים עייז לתרבות רעה ונכשלים בתקלות עצומות.

יישום מאלף, חד ומודגש לתביעה זו, מצוי באורות הקודש (גי' עמ' רפב):

ראוי להיזהר מלבטא כל דיבור שיגרום רפיון שיטת המוסר בחיי שום איש. אפילו אם הדברים מצד עצמם נראים כנכונים, הרי הם מזיקים להשומע, אם הוא קשור בחוגו המוסרי בתוכן מנוגד מהדברים הנשמעים לו באותו פרק.

לאמור: השכלת התלמיד, ידיעותיו והתמצאותו המיטבית ב"חומר", חשובות ביותר, ועם זאת מיצוב עולמו הערכי חשוב עוד יותר. "לאו כל מוחא סביל דא" עשוי – או עלול – להוות אמת-בוהן להכרעה, למי ומתי ואיך וכמה ומה אומרים, או אין אומרים.

נכון שגם העולם האקדמי הפנים תובנות קרובות, וגם במחקריו נמצא לא פעם שמורים-מרצים אשר שילבו בהירות הוראה עם יחס איכפתי לסטודנטים, הגיעו להישגי הוראה מוגברים.¹⁴

¹³ ראה גם מה שכתב רי"ד סולובייצ'יק במאמרו 'פליטת סופריהם', דברי הגות והערכה, עמ' 158-160: "... קוטביות מוזרה ירדה לעולמה של היהדות המקורית. מתנענעת היא כמטוטלת בין שתי האידאות של גדלות וילדות. האדם הגדול ששכלו נתעלה לדרגה גבוהה בחכמת התורה, שמשבתו מחוננת בשפע כוחות מפותחים ומתפרצים - בעמקות, היקף וחריפות - אינו נחשב מבוגר לגמרי. נשמת ילד עדיין מקננת בקרבו... מצד אחד הוא שבע ידיעות, אנין הדעת, בעל ניסיון רב ומבט מפוכח, מעוטר עטרת זקנה וגדלות רוחנית, ומצד שני הוא נשאר ילד-שעשועים, עול ימים, שהסקרנות התמימה, ההתלהבות הטבעית והחיפזון ואי המנוחה הנפשיים לא נטשוהו... אם הזדקן האדם ובגר כולו, אם בוקר חייו חלף לגמרי והוא עומד ברוחו ובנפשו, בצהרי ימו, משולל טל ילדות, אם כולו גדל - במחשבתו, ברגשותיו, במאווי, באמונתו ובאימונו - איננו יכול לגשת את הא-לקים. הגדול הוא פיקח יותר מדי. התועלתיות היא נר לרגליו. אין חוויית אלקים מצויה בבעלי פרקמטיה. רק הילד מבקיע את כל הגבולות והמצרים, המבדילים את הסופיות מן האין סוף. רק הילד באמונתו הפשוטה ובהתפעלותו המתיזה ניצוצות יכול לקפוץ קפיצת פלא אל חיק האלקים. כי נער ישראל ואהבהו'. 'הבן יקיר לי אפרים אם ילד שעשועים'. ענקי התורה, גאוני ישראל, משהגיעו לתחום האמונה - נהפכו לילדים קטנים, על תמימותם, חיים, פשטותם, חלחלת הפחד שלהם, חוויותיהם המשולהבות והתמכרותם להן... 'ותפתח ותראהו את הילד והנה נער בוכה', פעיית ילד פלחה את האוויר שעל שפת האור. אבל לא רק אז בכה הילד. בכל עת שהתנפל משה לפני אלקים נשמעה בכיית ילד... בכיית ילד ליוותה את רבם של ישראל משפת הנילוס לסיני, לאוהל מועד עד הר העברים. רק הילד והנער יכולים לבכות ולהזיל דמעות. המבוגר, הזקן והגדול אינם מסוגלים להשתפכות נפשית כל-מקיפה וכל חודרת כזאת. הכתר הנעלה ביותר שבידינו לתיתו לאדם גדול משובץ באבני חן הילדות והקטנות...".

¹⁴ ראה לדוגמה שמחי אתי, מאפיינים של הוראה יעילה באוניברסיטה אצל מרצים מצטיינים, עבודת מ"א, בית הספר לחינוך, אוניברסיטת תל אביב, 1998; משה זילברשטיין ופנינה כץ: מורה גדול, מומחה ומקצוען - שלוש זוויות לבחינת דמותו של "המורה אשר", ב"ס לחינוך, אוניברסיטת תל אביב 1998. ראה גם

כאמור, האמירה התורנית מאמצת מרכיבים אלה, עם שהיא אינה מסתפקת בכך אלא דורשת במפורש היבטים ערכיים, הן ביחס למורה ו"אישיותו" הן ביחס לתלמיד ויראת-שמים שלו. אשר לנדון דידן, מורי-המורים, צריך לזכור שתמונת-עולם המתכשר להוראה שונה לא פעם מזו של מורה-המורה. מחקרים מסויימים¹⁵ הראו למשל כי מעייני המרצים נתונים בעיקר לקיום מסגרת נאותה בה הסטודנטים יוכלו לפתח את כישוריהם ולגבש תחושת מסוגלות עצמית¹⁶ ורמה ערכית-מוסרית. מעייני הסטודנטים לעומת זאת, נתונים בעיקר לרכישת הידע הדיסציפלינארי ולשליטה בדרכי ההוראה וניהול הכיתה. לסטודנטים המתעתדים להיות מורים, חשובה יותר הפגנת ידע ורק אח"כ קידום התלמיד.

שוני זה שבין תמונת העולם המקצועית של המורים ובין זו של הסטודנטים, גם אם בחלקו הוא תוצר של הבדלים אובייקטיביים במצבם ובהתנסויותיהם, דומה כי בחלקו הלא זניח הוא גם מצביע על תפיסה זו, המעניקה משקל כבד יותר לתחומי הדעת, תואמת ככלל הלכי הרוח הרווחים כיום, והיא אכן מדאיגה למדי. אלא שדווקא בשל כך, ובשל היות המתכשר דהיום המורה דמחר, ולאור מה שנאמר לעיל על היות המורה – גם זה שבמערכת ההשכלה הגבוהה – דמות לחיקוי, יש להדגיש את החובה שבהשתתת הידע והמיומנות על אדני האישיות הערכית. גברא הקודם לחפצא. לא – חלילה – על חשבון החפצא, שכן כאמור בראש דברינו לעיל, ברור לחלוטין שאל לנו לוותר ולו גם כהוא-זה על הידע המהוקצע, המלא והמוקפד. ברם, במקביל, אל לנו לוותר על מסד הדמות. כך, וכנראה רק כך, ניתן יהיה להגיע למצב בו המורה הופך "אב" ל"בניו":

בניך אלו תלמידיך – להורות, שלא רק ידיעה בעלמא צריך להשפיע על התלמידים כי אם טבע חדש ורוח חדשה כאילו נולדו מחדש, ובזה הם בנים ממש, שמביאים לעולם הבא.

הראי"ה קוק, 'אורות הרמב"ם', לאורו, הלכות תלמוד תורה א, ב

זה, אם כן, בתמצית, ה"עוד" המצופה ממרצה במכללת 'אורות ישראל'.

אבדור שלומית, הרצאה בכנס איל"ה ה-13, מכללת אחוה 2002: ה"איך" וה"מה" בהערכת המרצה וההוראה, במכללות להכשרת מורים.

¹⁵ רחל ארנון, תמונת העולם המקצועית של מורים ושל פרחי הוראה, המכללה האקדמית בית ברל – היחידה למחקר והערכה, ספטמבר 2004 – תשרי תשס"ה, עמ' 3.

¹⁶ השווה רש"ר הירש, שמות כז, ב: "להעלות נר תמיד - שתהא השלהבת עולה מאליה. תפקידו של המורה הוא לעשות את עצמו מיותר, ובאותו זמן זו גם אזהרה על סבלנותו של המורה כלפי תלמידיו".